

تفکر نقادانه برای کودکان
رشد مهارت‌های فکروری در پیش‌دبستان و دبستان

تفکر نقادانه برای کودکان

رشد مهارت‌های فکروورزی در پیش دبستان و دبستان

مَل لیستر

دنيس تیلور

ترجمه

روح‌الله کریمی

فائزه رودی

نشر کردن

یادداشت ناشر

امروزه در بسیاری از برنامه‌های نوین آموزش عمومی جایگاهی ویژه به فلسفه‌ورزی اختصاص یافته است. اختصاص چنین جایگاهی به دو دلیل است؛ یکی به دلیل توان فلسفه و حوزه‌های همسایه آن، مانند تفکر نقادانه، در پرورش مهارت‌های فکروورزی. برخورداری از مهارت‌هایی مانند روشن‌اندیشی، ژرف‌نگری، استدلال‌آوری، تفکر تحلیلی و ... که همگی از راه آشنایی با بحث‌های فلسفی می‌توانند تقویت شوند در حکم پیش‌شرط‌هایی‌اند که هر نوع آموزش دیگری نیازمند آنها است. از سوی دیگر، فلسفه به پرسش‌هایی بنیادین دربارهٔ معنا و شرایط زیست ما در جهان می‌پردازد، پرسش‌هایی که از دغدغه‌های دیرین بشرند و احتمالاً در رشته‌های دیگر جوابی درخور نمی‌یابند. چنین است که اکنون وظیفه‌ای «اجتماعی» بر دوش فلسفه نهاده شده است: مشارکت در پرورش نسلی ژرف‌اندیش‌تر و اخلاقی‌تر. البته باید به یاد داشت که فیلسوفان از ابتدا و به سبب حضور شخصیت‌هایی همچون سقراط همواره دغدغهٔ گفت‌وگوی عقلانی با توده‌های مردم و کمک به آنان برای ژرف‌اندیشی را داشته‌اند. نیاز به تقویت مهارت‌های فکروورزی و همچنین درگیر شدن عمومی در

بحث‌های فلسفی در دهه‌های پایانی قرن بیستم و دهه‌های آغازین قرن بیست‌ویکم به دلایل متعدد اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی شدت بیشتری یافته است. اکنون در عصر رسانه‌های فراگیر همگانی، فضای مجازی، روندهای جهانی‌سازی، نزاع‌های منطقه‌ای و بین‌المللی، در خطر افتادن فرهنگ‌های محلی، بحران‌های همه‌گستر زیست‌محیطی، انواع تبلیغات تجاری و سیاسی، بحران‌های اخلاقی و ... نیاز به شهروندانی که بتوانند نقادانه و ژرف بیندیشند و سویه‌های عمیق‌تر پدیده‌ها را تشخیص دهند بیش از هر زمانی محسوس است. به همین دلیل، در برنامه‌هایی گوناگون با نام‌هایی مختلف، شاید از همه شناخته‌شده‌تر در برنامه «فلسفه برای کودکان»، تلاش بر آن است تا پیشنهادهایی عملی و قابل اجرا برای آشنا شدن نسل آینده با تفکر نقادانه و مهارت‌های فکروورزی ارائه شود.

در ایران سال‌ها است برنامه‌هایی مختلف با هدف دور شدن از نظام صُلب آموزش رایج و بها دادن به خلاقیت، تفکر نقادانه و ژرف‌اندیشی رایج است. برنامه «فلسفه برای کودکان» یکی از این برنامه‌هاست. اجرای چنین برنامه‌ای با تمام دستاوردهایی که داشته به دور از ضعف‌های خاص خود نبوده است. یکی از این موارد کم بودن منابع مناسب برای تسهیلگران و کودکان است. دیگری پافشاری برخی از فعالان این حوزه بر استفاده صرف از داستان‌ها و فعالیت‌هایی است که بنیانگذاران این برنامه در بافت فرهنگی خود عرضه کرده‌اند، امری که شاید به بی‌علاقگی مخاطبان ایرانی بینجامد. سرانجام خطر تجاری و بازاری شدن چنین برنامه‌ای است.

در مجموعه «فلسفه برای کودکان» تلاش بر آن است تا، در قالب درکی حتی‌المقدور گسترده از مفهوم فلسفه‌ورزی کودکان، متونی قابل استفاده، اعم از ترجمه و تألیف، برای تسهیلگران و کودکان فراهم آید، با این امید که نسل فردا ژرف‌اندیش‌تر از نسل امروز باشد.

فهرست

۱	-----	مقدمه
۱	-----	داستان و تفکر نقادانه
۲	-----	ماهیت تفکر نقادانه
۳	-----	تفکر نقادانه و برنامه درسی: دغدغه برنامه درسی تلفیقی
۶	-----	چگونگی استفاده از این کتاب

بخش ۱: ابعاد تفکر نقادانه

۹	-----	فصل ۱: پرسش کردن
۲۹	-----	فصل ۲: دیدگاه
۵۳	-----	فصل ۳: عاقل و منطقی بودن
۷۷	-----	فصل ۴: ابزار تفکر نقادانه: یافتن اطلاعات
۹۷	-----	فصل ۵: ابزار تفکر نقادانه: تحلیل

بخش ۲: تأمل فلسفی و اخلاقی

فصل ۶: درآمدی به فلسفه ----- ۱۲۱

فصل ۷: فلسفه اخلاق و اخلاقیات ----- ۱۳۷

فصل ۸: شناخت و حقیقت ----- ۱۵۹

فصل ۹: دانش به مثابه یادگیری ارزنده ----- ۱۸۱

فصل ۱۰: مسئله ادراک ----- ۲۰۳

منابع ----- ۲۱۹

مقدمه

داستان و تفکر نقادانه

ما در کتاب اخیرمان، یادگیری محیط‌زیست برای کلاس‌های درس و گروه‌های پیش‌دبستان و دبستان، قدرت داستان را با سحر طبیعت درآمیختیم. در این کتاب، بار دیگر از قدرت داستان بهره می‌بریم، این بار برای اینکه ابعاد مختلف تفکر نقادانه را کشف کنیم. هر داستان متضمن یکی از مفاهیم تفکر نقادانه است که ایده‌های پیچیده و انتزاعی را عینی و قابل‌دسترس می‌کند.

فیلسوفان و دیگر اندیشمندانی که درباره ایده‌هایی کاملاً انتزاعی می‌اندیشند، اغلب از داستان بدین شیوه بهره برده‌اند. برای مثال، پرسش از وجود خدا با استفاده از استعاره باغی زیبا که در بیشه‌زاری طبیعی کشف شده بررسی شده است. نظم و طراحی این باغ بیانگر وجود باغبانی است که آن را ایجاد کرده و پرورش داده است. آیا چنین باغی ممکن است صرفاً اتفاقی و بدون برنامه‌ریزی آگاهانه به وجود آمده باشد؟

1. *Environmental Learning for Classroom and Assembly at KS1 and KS2*, Leicester and Taylor, 2009

ما با تبدیل ایده‌های انتزاعی، پرسش‌های فلسفی و مهارت‌های نقادانه به موضوعات محوری در داستان‌های تفکربرانگیز کودکان آنها را با مفاهیم مربوط، به نحوی که آمادگی فهم و لذت بردن از آنها را داشته باشند، آشنا می‌کنیم.

ماهیت تفکر نقادانه

مهارت‌های تفکر نقادانه را به دو قسمت اصلی تقسیم کرده‌ایم. در بخش نخست، جنبه‌های مختلف تأمل نقادانه را در سطوح متناسب برای گروه سنی پیش‌دبستان و دبستان بررسی می‌کنیم. این جنبه‌ها شامل پرسیدن پرسش‌های بجا، فهم چشم‌انداز، عاقل و منطقی بودن، و پرورش مهارت‌های پژوهش و تحلیل است. در بخش دوم، کودکان را با تأمل فلسفی و بررسی ماهیت شناخت، تعارضات اخلاقی و مسئله ادراک آشنا می‌کنیم.

هر فصل با تبیین مهارت نقادانه آن فصل آغاز می‌شود و این مهارت را به نحوی که برای کودکان پیش‌دبستان و دبستان قابل فهم باشد بررسی می‌کند. در این روش ما به نحو جامع مفاهیم مربوط را پوشش می‌دهیم (دلیل، شاهد، سازگاری منطقی و تناقض، تحلیل، ارزش‌ها، شناخت، فلسفه و ...). در فعالیت‌های یادگیری هر فصل مفاهیمی که به آن مهارت‌ها مربوط می‌شوند پرورش می‌یابند (تشخیص پیش‌فرض‌ها و سوگیری‌ها، تصور جایگزین‌ها، استفاده از دلیل و منطقی، یادگیری متأمل بودن) و برای ابزارها و فرایندهای فکری مربوط (پرسیدن پرسش‌های بجا، ارائه دلایل خوب، طبقه‌بندی

داده‌ها و ...) تمرین‌هایی ارائه می‌شود. فعالیت‌های یادگیری به دو سطح پیش‌دبستان و دبستان تقسیم شده‌اند، اما اغلب آموزگاران هر دو دسته فعالیت را برای دانش‌آموزان خود مناسب خواهند یافت و برای کلیه کلاس‌ها آنها را متناسب‌سازی خواهند کرد.

تفکر نقادانه می‌تواند به‌مثابه جعبه‌ابزاری از مهارت‌ها تصور شود که کودکان را قادر می‌سازد عمیق‌تر و روشن‌تر درباره آنچه به آن باور دارند (آنچه می‌خوانند یا در رسانه‌ها می‌شنوند یا ...) و درباره آنچه باید انجام دهند فکر کنند. چنین تفکری به آنها کمک خواهد کرد نسبت به اطلاعاتی که دریافت می‌کنند هوشیارتر باشند و کمتر در معرض قانع شدن متعصبانه، پیش‌داوری و باور یا رفتار نامعقول قرار گیرند. پرورش این مهارت‌ها در مدرسه از آن‌رو اهمیت دارد که یادگیری عاقل و منطقی بودن، مستقل بودن و برای خود فکر کردن عناصر کلیدی هر نوع آموزش است. برای آموزگارانی که می‌خواهند تفکر نقادانه خود را پرورش دهند، در کتاب اخیر مل لیستر، آموزش مهارت‌های تفکر نقادانه، مفاهیم و مهارت‌های تفکر نقادانه در قالب داستان‌هایی برای بزرگسالان که متضمن مفاهیم و ایده‌های کلیدی است بررسی شده‌اند.

تفکر نقادانه و برنامه درسی:

دغدغه برنامه درسی تلفیقی

از زمان انتشار بررسی مستقل برنامه درسی دوره ابتدایی: گزارش نهایی^۲ تأکیدی دوباره بر یادگیری تلفیقی در کلاس‌های درس دوره

1. *Teaching Critical Skills, Continuum, 2010*

2. *Independent Review of the Primary Curriculum: Final Report, DCSF, 2009*

ابتدایی صورت گرفته است. کتاب حاضر منبعی مفید برای ترغیب کار روی چنین برنامه‌ای است. در این کتاب به سه طریق فهم تلفیقی فراهم می‌آید:

▪ سواد

مهارت‌های گوش دادن، صحبت کردن (ارتباط شفاهی)، خواندن و نوشتن تلفیقی‌اند. در هر فصل، داستان و فعالیت‌های یادگیری مرتبط با آن تمام ابعاد سواد کودکان را ارتقا می‌دهد.

▪ آموزش ارزش‌ها

ارزش‌ها نیز از جمله مواردی‌اند که در همه برنامه‌های درسی وجود دارند. برنامه درسی ملی آنها را به رسمیت می‌شناسد و لازم می‌داند که آموزگاران به رشد شخصی، اجتماعی، اخلاقی، فرهنگی و معنوی کودکان توجه داشته باشند. از آنجا که داستان‌ها ضرورتاً در هسته خود ارزش‌های انسانی را تجسم می‌بخشند، چه داستان‌ها و چه فعالیت‌های مربوط به آنها در آموزش ارزش‌ها سهم‌اند.

▪ مهارت‌های تفکر نقادانه و خلاقانه

مهارت‌های تفکر نقادانه نیز در کل این برنامه درسی تلفیق شده‌اند. لازم است یاد بگیریم که در تمام حوزه‌های فهم و معرفت نقاد، پرسشگر، اهل تأمل، به دنبال دلیل و ... باشیم. بنابراین، می‌توان گفت این مهارت‌ها عمومی‌اند، اگرچه در حوزه‌های مختلف صورت‌هایی گوناگون به خود می‌گیرند. برای مثال، عادت پرسشگری راه ورود کودکان به تمام زمینه‌های